

*Граніна І. В.,**адвокат, здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ СПАДКОВОГО МАЙНА ВИКОНАВЦЕМ ЗАПОВІТУ

Анотація. Наукова стаття присвячена актуальним питанням охорони спадкового майна, зокрема виконавцем заповіту.

Проведений аналіз чинного законодавства, нотаріальної та судової практики, наукової літератури щодо охорони спадкового майна, суб'єктів, які вправі порушувати питання про введення охорони спадкового майна, конкретних заходів щодо охорони майна. Наведена позиція автора щодо проблем охорони спадкового майна виконавцем заповіту, а також доводиться авторська позиція щодо високої ефективності дій виконавця заповіту у разі необхідності прийняття заходів щодо охорони спадкового майна, а також необхідності у популяризації даної фігури в професійному середовищі.

Ключові слова: спадкування, охорона спадкового майна, заповіт, виконавець заповіту, повноваження виконавця заповіту.

Постановка проблеми. Економічне значення власності втрачає свій сенс, якщо власник майна не має впевненості у тому, що набуте ним за життя майно буде передано тим особам, які визначені ним за його життя його спадкоємцями. З таких позицій одним з головних завдань, після відкриття спадщини, є її охорона, оскільки у разі втрати спадщини втрачається сенс набуття майна за життя спадкодавця, наприклад, житло, яке має не тільки велику вартість, але й соціальну цінність. Так, спадкодавцю можуть належати і рухомі речі, зокрема колекції марок, монет та інші, які можуть мати значну ринкову та історичну цінність. Належні заповідачу права, крім тих, які мають особистий характер, не позбавляються того захисту, який вони мали за життя спадкодавця. Суб'єктами прав та обов'язків заповідача після його смерті стають спадкоємці, однак до прийняття ними спадщини і у випадку, коли спадкоємці не знають про відкриття спадщини, суб'єктний склад учасників спадкового правовідношення деякий час залишається невизначеним. За таких обставин, як слушно зазначалось в літературі, майно померлого потребує охорони [10, с. 172-173]. Відповідно, в спадковому праві було сформовано інститут, який повинен був створювати умови для реалізації волі спадкодавця після його смерті, захисту прав та інтересів спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця – інститут охорони майна. Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна розглядається як одна із найважливіших нотаріальних дій, що гарантує захист майнових прав громадян [9].

Метою статті є дослідження інституту охорони спадкового майна як техніко-юридичного заходу зі створення умов для належної реалізації волі спадкодавця, охорони його майна та майнових прав, забезпечення їх переходу до інших учасників цивільного обігу (спадкоємців) в порядку спадкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як слушно зазначалось в літературі, охорона спадкового майна є одним із найважливіших інститутів, який забезпечує права та інтереси спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця [3, с. 235].

Питання охорони спадкового майна традиційного вивчається в межах навчальних курсів з цивільного права [16, с. 865-908; 17, с. 496-533] або розглядається в спеціалізованій літературі зі спадкового права [5, с. 11]. Разом з тим, дослідники не приділяли належної уваги його самостійному дослідженню, оскільки більш поширеними є розвідки в сфері спадкового права в цілому [13, с. 161-162; 6; 3, с. 166]. Спеціальні дослідження з цього приводу не проводились, а тому вважаємо необхідним розглянути це питання більш докладно.

Поняття охорони по-різному визначається в літературі. Так, Ю.О. Заїка під охороною спадкового майна розуміє сукупність заходів із забезпечення збереженості майна, мета яких – запобігати псуванню, пошкодженню чи втраті спадкового майна [5, с. 161-162]. В.В. Васильченко визначає охорону спадкового майна як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення збереження майна, попередження його псування або знищення [4, с. 117]. І.Л. Корнєєва під охороною спадкового майна розуміє вжиття заходів із забезпечення безпеки майна, з метою виключення можливостей його зіпсування, знищення чи розкрадання [7, с. 179]. М.М. Дякович отожднює охорону спадкового майна із його зберіганням до прийняття спадщини спадкоємцями, як за законом, так і за заповітом, підтримання у належному стані [15, с. 1058].

Охорона спадкового майна здійснюється в інтересах: спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів, територіальної громади (держави) [5, с. 161-162]. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя (далі – Методичні рекомендації), вказують, що охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями [9].

На думку Ю.О. Заїки охорона спадкового майна полягає в : а) з'ясуванні складу спадкового майна; б) описі та оцінці спадкового майна; в) передачі спадкового майна на відповідальне зберігання спадкоємцям чи третім особам; г) оповіщенні відповідних організацій та осіб про наявність у складі майна, належний правовий режим якого вони забезпечують (органи внутрішніх справ, товариство з охорони пам'яток історії та культури); д) перевірці та контролі належного виконання обов'язків зі збереження спадкового майна відповідальними особами [5, с. 161-162].

Таким чином, в усіх наведених визначеннях охорона – це юридичні та технічні заходи, які вживають зацікавлені особи або за їх вказівкою призначена особа, так само і особа, яка призначена спадкодавцем – виконавець заповіту, з метою забезпечення схоронності майна та його успадкування у встановленому законом порядку, зокрема на підставі заповіту.

Перелік осіб, які можуть вживати заходів до охорони майна достатньо великий: нотаріус, за місцем відкриття спадщини, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідні органи місцевого самоврядування з власної ініціативи або за заявою спадкоємців вживають заходів щодо охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України); виконавцем заповіту, коли спадкування здійснюється за заповітом або одночасно і за законом, і за заповітом; іншою особою, призначеною спадкоємцями за законом, яка вживатиме заходів щодо охорони частини спадщини, що спадкується за законом.

Свого часу в літературі висловлювалась позиція, що важко погодитися з тим положенням, що ініціатива щодо вжиття заходів до охорони спадкового майна може виходити від нотаріуса або органів місцевого самоврядування [18, с. 619]. Але така можливість передбачена законом, Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [2] (розділ 20), Законом України «Про нотаріат» [1] та Методичними рекомендаціями. При цьому введення охорони може мати принципове значення у разі, якщо спадкоємці мешкають поза межами населеного пункту в якому відкрилась спадщина.

Разом з тим, якщо порівняти ступінь зацікавленості у введенні охорони майна нотаріусом і виконавцем заповіту, то слід зауважити, що виконавець заповіту особисто заінтересований у збереженні спадкового майна та подальшому його розподілі між спадкоємцями відповідно до волі заповідача. Така зацікавленість обумовлена, перш за все, довірливим характером відносин між заповідачем та виконавцем заповіту, оскільки зазвичай виконавцем заповіту призначають близьку людину, з якою заповідач тривалий час перебував у дружніх стосунках. Виконавець заповіту має право на отримання плати за виконання своїх повноважень, що також зумовлює його зацікавленість [8]. Таким чином, найбільш ефективними з точки зору охорони майна є заходи, які будуть вживатися виконавцем заповіту. Роль та значення виконавця заповіту на сучасному етапі розвитку цивільного права відносно невеликі, що свідчить про те, що цей інститут недооцінюється, зокрема з точки зору ефективної охорони спадкового майна.

Згідно з загальним правилом, встановленим ст. 1284 ЦК України, у разі, якщо спадкування здійснюється відносно частини спадщини за заповітом, а відносно іншої – за законом, виконавець заповіту повинен здійснювати охорону всього спадкового майна. В літературі слушно вказувалось на потенційну конфліктність інтересів спадкоємців за заповітом та за законом [12, с. 865]. Разом з тим, на нашу думку, законодавець виходить з презумпції добросовісності виконавця заповіту та наявності у нього особистих якостей, які і стали причиною призначення його виконавцем заповіту, а тому вирішення такого конфлікту повинно здійснюватися саме з врахуванням волі спадкодавця.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1290 ЦК України виконавець заповіту вживає заходів щодо охорони спадкового

майна. Оскільки в законі ці заходи не конкретизовані, то в літературі наголошувалось, що він також може вживати дії стосовно опису майна, розшуку і повідомлення спадкоємців, укладення угод про збереження майна, видачі грошових сум із спадкового майна [18, с. 620]. На необхідність з'ясування змісту повноважень виконавця заповіту охоронного характеру вказувалось в літературі [16]. Разом з тим, це питання найбільш широко було розроблено О.Є. Кухаревим, який в своєму дослідженні проаналізував повноваження виконавця заповіту та виділив такі їх групи – інформаційного характеру, щодо охорони майна, щодо управління спадщиною, повноваження забезпечувального характеру, право на плату та на відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням повноважень [8]. Слід зауважити, що найбільше значення має саме визначення обсягу повноважень, порядок їх підтвердження, особливо, якщо йдеться про вчинення дій пов'язаних з відчуженням певного майна, а також визначення наслідків перевищення повноважень.

Щодо строку, на який вводиться охорона спадкового майна, то єдиної позиції з цього приводу не існує. Так, Т.Є. Харитонова вказує, що тривалість періоду, протягом якого здійснюється охорона спадкового майна, визначається залежно від наявності потреби у такій охороні. Якщо необхідність в охороні спадкового майна відпадає (наприклад, у зв'язку з прийняттям спадщини спадкоємцями), відповідна діяльність припиняється. У кожному разі охорона спадкового майна не може тривати довше строків, встановлених для прийняття спадщини [14, с. 1035]. Згідно з Методичними рекомендаціями охорона спадкового майна триває до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини. Разом з тим, свого часу в літературі вказувалось, що охорона спадкового майна має тривати не до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини, а до прийняття спадщини одним або всіма спадкоємцями; якщо спадщина не була прийнята спадкоємцями – до вирішення справи про визнання її відумерлою та її передачі державним фінансовим органам [18, с. 620].

Висновки. Проведене дослідження на даному його етапі дозволяє запропонувати такі висновки щодо значення інституту охорони майна та ролі виконавця заповіту в процесі здійснення ним функції щодо охорони спадкового майна для обговорення, а також визначити такі перспективні напрямки для наукової розробки:

1. Охорона спадкового майна є комплексом юридичних та технічних заходів, які вживають зацікавлені особи, або за їх вказівкою призначена особа, виконавець заповіту з метою забезпечення схоронності майна та його успадкування у встановленому законом порядку, зокрема на підставі заповіту.

2. Роль виконавця заповіту на сучасному етапі розвитку спадкових відносин невелика, що не означає практичну недоцільність існування такої фігури, а навпаки, свідчить про те, що вона недооцінюється, зокрема з точки зору ефективної охорони спадкового майна. Це пов'язано, на нашу думку, з тим, що спадкування розглядається як процес переходу майна та майнових прав від спадкодавця до спадкоємців за заповітом, законом. Тобто акцент традиційно робиться на майновій складовій спадкування, на механічному переході права власності від померлого до

іншої особи, в той самий час немайна складова – воля спадкодавця, в безумовній реалізації якої можуть бути навіть не зацікавлені самі спадкодавці, залишається поза увагою дослідників. Так, особисті якості виконавця заповіту слугуватимуть гарантією ефективності заходів щодо охорони спадкового майна, що будуть вживатися виконавцем заповіту.

3. Найбільшу ефективність призначення виконавця заповіту можна спрогнозувати відносно охорони рухомих речей, які мають значну вартість.

4. Призначення виконавця заповіту, зокрема для здійснення охорони спадкового майна та забезпечення найбільш повної реалізації волі спадкодавця, потребує певної популяризації, перш за все, в нотаріальному середовищі, оскільки саме нотаріуси посвідчують заповіти.

5. Віднесення до повноважень виконавця заповіту обов'язку вжиття заходів щодо охорони спадкового майна є доцільним та цілком виправданим. Проте уточненню підлягає обсяг повноважень виконавця заповіту охоронного характеру.

Усі інші проблеми, що пов'язані з дослідженням діяльності виконавця заповіту, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література:

1. Закон України «Про нотаріат» № 3425-ХІІ від 02.09.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
2. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Затв. наказом М-ва юстиції України № 20/5 від 03.03.2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 10. – Ст. 639.
3. Буркацький Л.К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Леонід Карпович Буркацький. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 384 с.
4. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування [Текст] : посібник / В.В. Васильченко. – Х. : Одісей, 2007. – 480 с. – (Серія «Закони України»).
5. Заїка Ю.О. Спадкове право України [Текст] : навчальний посібник / Юрій Олександрович Заїка. – К. : Істина, 2006. – 216 с.
6. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток [Текст] : монографія / Юрій Олександрович Заїка. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
7. Корнеева И.Л. Наследственное право Российской Федерации [Текст] : учебное пособие / Инна Леонидовна Корнеева. – М. : Юрист, 2004. – 301 с.
8. Кухарев О.Є. Виконання заповіту [Текст] : дис. ... канд юрид. наук : спец. 12.00.03 / Олександр Євгенович Кухарев. – К. 2008. – 201 с.
9. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, затв. рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України 29.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09/page3>.
10. Никитюк П.С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики) / Никитюк П.С. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 261 с.
11. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право [Текст] : підручник / Зорислава Василівна Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Фурса С.Я. Цивільний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар: у 2-х ч. / А.Ю. Бабаскін, І.А. Безклубий, Н.В. Безсмертна [та ін.] заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 2. – 896 с.
13. Фурса С.Я. Спадкове право. Теорія та практика [Текст] : навч. посіб. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – 496 с.

14. Харитонов Т.Є. Цивільний кодекс України [Текст] : коментар / Харитонов С.О., Червоний Ю.С., Білоусов Ю.В. за заг. ред. С.О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Одеса : Юридична література, 2003. – 1080 с.
15. Цивільний кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар: у 2-х т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
16. Цивільне право України [Текст]: навч. посібник / О.С. Адамова, Н.Ю. Голубєва, І.В. Давидова [та ін.] ; за ред. С.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – К. : Істина, 2009. – 280 с.
17. Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 т. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бетова Т.І. [та ін.] ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
18. Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2-х кн. / О.В. Дзєра, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт [та ін.] ; за ред. О.В. Дзєри, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Кн.2. – 640 с.

Гранина И. В. Охрана наследственного имущества исполнителем завещания (актуальные вопросы)

Аннотация. Научная статья посвящена актуальным вопросам охраны наследственного имущества, в частности исполнителем завещания.

Проведен анализ действующего законодательства, нотариальной и судебной практики, научной литературы относительно охраны наследственного имущества, субъектов, имеющих право поднимать вопрос о введении охраны наследственного имущества, применении конкретных мер по охране наследства. Приведена позиция автора относительно проблемы охраны наследственного имущества исполнителем завещания, а также обоснована авторская позиция относительно высокой эффективности действий исполнителя завещания в случае необходимости принятия мер по охране наследственного имущества, а также необходимости популяризации данной фигуры в профессиональной среде.

Ключевые слова: наследование, охрана наследственного имущества, завещание, исполнитель завещания, полномочия исполнителя завещания.

Granina I. Guard of the inherited property by the performer of testament (actual questions)

Summary. The scientific article is devoted to the actual questions of guard of the inherited property, in particular by the performer of testament.

Author analyses of current legislation, notarial and judicial practice, scientific literature in relation to the guard of the inherited property, subjects, having a right to put a question about introduction of guard of the inherited property, to application of certain measures on the guard of inheritance. Author set his own position of is brought in relation to the problem of guard of the inherited property by the performer of testament, and also authorial position of relatively high efficiency of actions of performer of testament in case of necessity of acceptance of measures is grounded on the guard of the inherited property, and also necessity for populaces this figure in a professional environment.

Key words: inheritance, guard of the inherited property, testament, performer of testament, authority of performer of testament.